

doblja koje je u istarskoj historiografiji i dalje vrlo slabo rasvijetljeno zbog pomanjkanja sačuvanih pisanih izvora, ova studija zorno pokazuje rezultat iskorištenih mogućnosti stručnoga usavršavanja na prestižnim inozemnim institucijama. Hana Breko Kustura svoja je istraživanja provodila na raznim sveučilištima i institutima, gdje je stekla iskustvo koje je zasigurno snažno utjecalo na autoričin teorijsko-metodološki pristup. Mladi znanstvenici, kako oni koji tek pišu disertaciju tako i postdoktorandi, u ovoj monografiji mogu pronaći poticaj za prijave na usavršavanja u inozemstvu jer takva iskustva, kao što odlično oprimjeruje ova knjiga, mogu samo pridonijeti većoj kvaliteti znanstvenih publikacija.

Josip Banić

**Ivan Milotić, *Momjanski kapitulat / Il Capitolare di Momiano*,
Buje / Buie: Pučko otvoreno učilište Buje / Università popolare aperta
di Buie, 2014., 149 str.**

U seriji publikacija Pučkoga otvorenog učilišta Buje – Università popolare aperta di Buie nedavno je osvanulo novo djelo posvećeno lokalnoj kulturno-povijesnoj baštini. Riječ je o izdanju kapitalnoga povijesnog izvora, Momjanskoga kapitulara iz 1521. godine, koje je priredio i uvodnom studijom popratio mladi istarski pravnik i plodni autor, docent na katedri za rimsko pravo Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Ivan Milotić.

Knjigu u dvojezičnom izdanju otvaraju tri kratka uvodnika. Riječi urednice Lorelle Limoncin Toth (7-10) daju kratak pregled publikacija koje su se bavile Momjanskim kapitulatom ili su ga se na neki način dotaknule, od članka Stefana Rote iz davne 1887. do znanstvenih radova Marina Manina i Denisa Visintina objavljenih u časopisu *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*. Slijedi recenzija rukopisa Livija Prodana (11-12) te kratke crtice o povijesnim okolnostima koje su dovele do sastavljanja kapitulara i o privredi Momjana početkom XVI. stoljeća, koje potpisuje Denis Visintin (13-15).

Uvodna studija koja prethodi samoj transkripciji dokumenta podijeljena je u dva dijela. Prvi je „Nastanak Momjanskoga kapitulara“ / „La nascita del Capitolare di Momiano“ (19-34; 65-81) i služi kao svojevrsan uvod u mikrokozmos momjanskoga srednjovjekovlja, svijeta u kojem je nastalo

razmotreno vrelo. Nakon opisa zemljopisnoga položaja Momjana, koji ispravno ocjenjuje strateški važnim, Milotić ukratko rasvjetljava procese koji su doveli Momjan u ruke svjetovne vlasti akvilejskih patrijarha. Potom se opisuje stvaranje Momjanske gospoštije, feudalnoga imuniteta nad kojim će neposredno vlasništvo (*dominium directum*) imati grofovi Momjanski, da bi 1312. posjed dospio u ruke grofova Goričkih. Nakon burnih epizoda ratovanja između patrijarha, Goričkih i Venecije, koje karakteriziraju istarsku povijest XIV. stoljeća, Momjan će nakon smrti Alberta III. Goričkoga 1374. potpasti pod habsburšku vlast. Prije negoli će Venecija zauzeti kaštel 1508. u jeku rata protiv Cambraiske lige, Momjan će biti u rukama obitelji Raunicher, koja će i nakon mletačke okupacije nastojati povratiti prava na gospoštiju.

Slijedi kraće potpoglavlje koje opisuje promjene na geopolitičkoj karti Istre izazvane ratnim sukobima početkom XVI. stoljeća, koji formalno završavaju Tridentskim sentencijama 1535. godine. Upravo će između godine kada Treća piranska satnija zauzima Momjan (1508.) i godine vraćanja feudalnoga imanja obitelji Raunicher (1535.) nastati analizirani kapitulat, stoga Milotić posvećuje više prostora tom turbulentnom razdoblju momjanske prošlosti. Iako će gospoštija biti vraćena Raunicherima, Momjan će ostati na mletačkome političkom području. Razne upravne neprilike koje je takvo stanje uzrokovalo obitelji Raunicher dovele su do toga da je 1548. došlo do prodaje posjeda viteškoj obitelji de Rota. Istaknuto je da će sam kaštel izgubiti strateško značenje u XVII. stoljeću jer će proširenje mletačkih posjeda i okončanje ratovanja negativno utjecati na njegov nekada važan pogranični položaj. Autoru bi se u ovom povijesnom pregledu moglo jedino zamjeriti zanemarivanje suvremene relevantne literature o razmatranim procesima, poput studije Petra Štiha o grofovima Goričkim i njihovim posjedima u Istri.

Naredna tri potpoglavlja posvećena su samom Momjanskom kapitulatu. Autor opisuje pravni kontekst njegova nastanka u kojemu kao vrstan pravnik prepoznaje tri sloja prava: najstariji koji potječe od normi i običajnog prava prema kojima se posjed ravnao od XI. stoljeća do 1508., zatim onaj piranske provenijencije koji je uveden po okupaciji te pravo kaštelana (*castellano*), koje potječe iz razdoblja Patrijarhata. Autor potom objašnjava manjkavost termina *Constitutio Momiliani* te *Capitoli del castellano di Momiano* za naziv razmatranoga izvora jer pravno gledajući nije riječ o konstitucijama niti zakonima koje donosi kaštelan ili koji bi se odnosili na tu službu.

Riječ je upravo o kapitulariju, zbirci kapitula (od sr. lat. *capitulum* = „članak ili poglavlje teksta normativnog sadržaja koji uže uređuje neku pravnu materiju“; 31; 78) svojstvenih za srednjovjekovni pravni sustav. Na temelju sadržaja isprave vrelo je ispravno datirano u istarsko srednjovjekovlje unatoč datumu koji bi na prvi pogled upućivao na razdoblje ranoga novog vijeka. Milotić navodi da s pravnoga stajališta novovjekovlje u Istri počinje tek napuštanjem feudalizma 1878. (?), no iz perspektive povjesničara prijelazno razdoblje iz kasnoga srednjega vijeka u ranonovovjekovlje u Istri treba tražiti između Rata Cambraiske lige i Uskočkih ratova. To je ujedno i razdoblje kada u upravnoj, društvenoj i kulturnoj sferi istarski poluotok proživljava velike preobrazbe, a riječ je i o razdoblju prodiranja protestantizma, fenomena koji u historiografiji tradicionalno označava kraj srednjovjekovlja.

Zadnje je kraće potpoglavlje posvećeno jeziku kapitulara. Autor uočava nedosljednost izričaja i različitost pravnih tradicija. Tako je uvodni i završni dio isprave pisan latinskim jezikom u njegovu srednjovjekovnom ruhu, dok je središnji, normativni dio koji sadrži 38 kapitula, pisan momjanskim, odnosno piranskim lokalnim dijalektom.

Drugi je dio uvodne studije „Pravna baština Momjanskog kapitulara“ / „Il patrimonio giuridico del Capitolare di Momiano“ (35-61; 82-110). Riječ je o središnjem dijelu Milotićeve studije, u kojem autor nastupa kao pravni povjesničar te na vješt način razlaže vrelo na sastavne dijelove objašnjavajući pravnu provenijenciju i svijet momjanske prošlosti koji se da iščitati iz toga povijesnog izvora.

Najprije je uzet u razmatranje proemij, odnosno uvodni dio dokumenta. Autor analizira navedenu definiciju pravednosti (*iustitia*) koja potječe od djela *O ljubavi* (*De amore*) Seneka Mladega, a u srednjovjekovno pravo ulazi posredstvom svetoga Martina iz Brage. Milotić također pronalazi utjecaj klasičnoga pravnika Ulpijana na tu definiciju pravde, dok sličnost pronalazi s porečkim statutom iz 1363. godine. To ga navodi na zaključak da je oživljeno rimsko pravo do Poreča i Momjana doprlo posredstvom glosatora i mletačke vlasti, koja je baštinila romansku tradiciju utječući na kodifikaciju statuta i analiziranoga kapitulara. Kako se Piranci nisu mogli osloniti na pravni temelj svoje vlasti u Momjanu, pribjegli su pravno-filozofskoj definiciji pravednosti. Cilj bi donošenja kapitulara prema autoru bio „na normativnoj razini zajamčiti čvrst, trajan i stabilan sustav vlasti piranske općine“ (40; 87), što se iščitava i iz činjenice da velik dio dokumenta propisuje obaveze

Momjanaca, dok se njihova prava uređuju u kontekstu obveza i daća koje su dužni kaštelanu, odnosno piranskoj komuni. Veći dio teksta posvećen je postupku donošenja kapitulara, kojem su prisustvovala trojica piranskih sindika, dvanaestorica izaslanika piranske komune, piranski podestat i trojica župana (kaštela Momjan, sela Brdo i sela Brčeniga, koje danas ne postoji). Milotić razjašnjava ulogu svih svjedoka ističući savjetodavne, zastupničke i simboličke uloge aktera. Kada piše o piranskim sindicima, zamjećuje da su neki uglednici „potjecali iz istih naselja (Goyna i Petroгна)“ kao i uglednici koji su prisustvovali sastavljanju Piranskoga statuta u XIII. st., što „zasigurno treba pripisati omalenosti teritorija piranske općine i nevelikom broju stanovnika“ (41; 88-89). Goyna (*Goyna*) i Petroгна (*Petronio*) drevna su piranska prezimena; u XVI. st. to su bila već odavno imena rodova, a ne odrednice provenijencije (tj. zemljopisnoga podrijetla; da su odrednice provenijencije, gdje bi bila ta naselja?) pojedinaca.

Najviše je prostora posvećeno županima kao predstavnicima i upraviteljima seoskih zajednica u Istri. Iako ističe da „spomenuta trojica župana nisu imala presudnu ulogu u određivanju normativnog sadržaja te pri definiciji političke dimenzije ovoga akta, piranska vlast koristila ih je radi legitimiteta akta“ (45; 93), Milotić citira opise župana iz pera Luke Kirca, amaterskoga povjesničara koji je svoje viđenje te službe napisao davne 1928. kao odgovor talijanskoj nacionalističkoj historiografiji. Takvo je tumačenje župana u suvremenoj historiografiji prevladano i šteta je što autor nije citirao suvremene radove koji na temelju arhivskih vrela, a ne romantiziranja, donose nove spoznaje o toj važnoj funkciji (Tajana Ujčić, „*Iusta la loro antica consuetudine*: biranje i uloga župana na području labinske i novigradske općine u razdoblju mletačke uprave“, *Statuimus et ordinamus, quod... Sustavi moći i mali ljudi na jadranskom prostoru, 1. istarski povijesni biennale*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, ur. Robert Matijašić, Poreč: Pučko otvoreno učilište Poreč i Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio parentino, 2005., 143-165; Maurizio Levak, „Tragovi društvenog ustroja istarskih Slavena u ranom srednjem vijeku“, *Raukarov zbornik*, ur. Neven Budak, Zagreb: FF press, 2005., 55-73). Nekonzultiranje relevantne literature imalo je za posljedicu i tvrdnju o spomenu (i) barbanskoga župana u ispravi iz 1199. (42, bilj. 59; 90, bilj. 59), iako je to odavno odbačeno (Stjepan Antoljak, „Pribislav je bio samo gastald Barbana (1199)“, *Jadranski zbornik*, II, 1957., 113-120).

Na kraju se donosi vremenski okvir unutar kojega se kapitular primjenjivao, od 5. kolovoza 1521. do Tridentskih sentencija 1535., te način na koji je dokument objavljen nepismenom puku. Prema autoru je kapitular, kao i piranski statut, na neki način javno pročitano žiteljima kaštela i u selima Momjanske gospoštije.

Tekst se nastavlja Milotićevom analizom središnjega dijela isprave. Autor komentira kapitule redosljedom kakvim se pojavljuju u samom vrelu donoseći nužan pravni, ali i privredno-društveni kontekst u koji su odredbe uronjene. Kako je u Kapitularu većina odredbi posvećena pravima i obvezama kaštelana, čak 14 od 38 propisa, tako je i u ovome dijelu teksta upravo toj funkciji posvećeno najviše pozornosti. Riječ je o eksponentu piranske vlasti kojega bira i postavlja piransko Veliko vijeće na mandat u trajanju od jedne godine, s time da ista osoba nije mogla obnašati dva mandata uzastopno. Kaštelan je zadužen za čuvanje i održavanje kaštela, u čemu mu pomaže jedan kompanj (*compagnio*) i dva famelja (*fameglia*). On je imao ovlasti prvostupanjškoga sudstva u građanskopravnim stvarima, dok su žalbe i kaznenopravni prekršaji upućivani piranskomu podestatu. Zanimljiva su kaštelanova prava prvoprodaje vina, kao i regalije (povlastice koje su se s vremenom prenijele s vrhovnoga vlasnika na upravitelja), koje su mu, između ostaloga, jamčile pravo na jezik od svake zaklane životinje te pravo prvoga plesa za vrijeme sajma (na dan sv. Ivana Krstitelja). Taj je službenik također morao više puta godišnje obilaziti krajeve koji su potpadali pod jurisdikciju Momjanske gospoštije, osim Sorbara koji je pripadao koparskoj komuni.

Svi su uživaoci zemlje bili dužni na razna podavanja kaštelanu koja su uključivala naturalne daće i radnu rentu. Razlikovale su se obveze seljaka koji posjeduju oraće životinje i one seljaka koji ih nemaju. Iz kapitulara se iščitava nastojanje središnje vlasti da suzbija uvoz i izvoz te tako štiti domaću proizvodnju. Bilo je zabranjeno uvoziti vino, maslinovo ulje i zob sve dok unutar gospoštije postoji dovoljna količina navedenih proizvoda. Šumsko je zakonodavstvo bilo u rukama središnje vlasti u Veneciji i ti su propisi bili iznad svih ostalih zakona. Prejasna Republika visoko je cijnila istarska hrastova stabla, uvijek potrebna mletačkomu Arsenalu, stoga je za njihovu sječuu bilo potrebno dopuštenje mletačkoga providura. Na kraju, valja još spomenuti mehanizam procjene štete, koji je funkcionirao na temelju procjene časnih ljudi (*boni viri*), što je arbitražni koncept preuzet iz rimskoga prava i prisutan u ostalim srednjovjekovnim istarskim komunama.

Prokomentiran je i kraj isprave, tipična notarska formula koja zatvara javnopravne dokumente autorizirana pečatom Republike Sv. Marka te grbovima piranske komune i obitelji piranskoga podestata Morosinija.

Transkripcija Momjanskoga kapitulara (113-120) ne može se pozitivno ocijeniti. Milotić ili nije upoznat s pravilima objavljivanja izvorne građe ili ih u potpunosti ignorira. Primjerice, ne razrješava kratice u transkripciji, nego to čini u bilješkama, ali to je najmanji problem. Nedosljedan je u razrješavanju kratica (npr. *capto*_# [kod njega „*captolj*“!] bilješkom 13 ispravno razrješava kao *capitulorum*, dok odmah potom *infraflpto*_#, pisan istom kraticom za slog *-rum* te sa skraćenim središnjim slogom, razrješava u samom tekstu), nedosljedno transkribira „dugo i“ (ponekad ispravno kao *i*, ponekad kao *j*), no najviše začuđuje pisanje oznake kratice za dočetno *m* iznad završnih samoglasnika riječi (*suú*, *officiú*, *actú*, *cú*, *comuniú*, *partiú*, itd.), da bi ih potom bilješkama razriješio u puni oblik (*suum*, *officium*, *actum*, *cum*, *partium*) čineći pritom i pogreške (npr. u bilj. 12 *comuniu*, umjesto ispravno *comunium*). Milotić čini pogreške i pri transkripciji riječi koje nisu kraćene (pogrešno je transkribirano *in quorum fidej* i potom pogrešno razriješeno bilj. 111 u *in quorum fidei* umjesto ispravno *in quorum fidem*, pogrešno je pročitana datacija *mill(e)simo / quingentep(r)imo* umjesto ispravno *millesimo quingentesimo primo*, kako jasno piše u izvorniku, 120). Ne prepoznaje kraticu kojom je napisano ime piranskoga podestata (u ispravi piše *Barthus* s oznakom kraćenja preko *h*) pa čita „Barrtius“ (!), uz tumačenje da je to „korumpirana inačica osobnog imena Bartolomeo“ (39; 86). Na kraju, autoru nisu poznate uobičajene kratice, kao ni one tipične za mletačku diplomatiku (tako je pogrešno pročitano i transkribirano *pro ill(ustrissi)mo & excellenti(ssi)mo duc(e) (domi)no Venetiae* umjesto ispravno *pro illustrissimo et excellentissimo ducali dominio Venetiarum*, 113, a slične su pogreške ponovljene i na str. 114, pogrešno je transkribirano *ano* umjesto ispravno *anno*, 120). Istaknuli smo samo neke pogreške. Egdotička pravila dostupna su hrvatskoj znanstvenoj zajednici u kapitalnom djelu Jakova Stipišića (*Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb: Školska knjiga, 1991., 175-180), a autora, bude li se ponovno prihvatio transkribiranja, valja uputiti na neophodne priručnike kao što je *Lexicon abbreviatarum* Adriana Cappellija, besplatno dostupan na raznim mrežnim stranicama (npr. http://inkunabeln.ub.uni-koeln.de/vdibDevelop/handapparat/nachs_w/cappelli/cappelli.html [zadnji pristup: 17. IV. 2015.]). Uistinu je zapanjujuća recenzija Livija Prodana koji je takvu

transkripciju ocijenio pozitivno. Izdavači bi za takve publikacije trebali angažirati recenzente koji su iskusni paleografi i egdotičari, stručnjake koje i ne treba tražiti izvan Istre. Prvi nam na pamet pada uvaženi Jakov Jelinčić, ali i mladi paleografi, poput Branke Poropat. Srećom, monografiji je priložena fotografija dokumenta (134-135) pa će upućeni čitatelji moći raditi vlastite transkripcije.

Slijede prijevodi izvora na hrvatski (121-125) i talijanski (127-132) jezik koji su, naspram transkripciji, učinjeni korektno i čija uključenost u knjigu znatno proširuje krug čitatelja. Zaljubljenici u lokalnu povijest će se, kao i učenici i studenti, sigurno lakše snalaziti u prijevodima negoli u srednjovjekovnim varijantama latinskoga, odnosno piranskoga dijalekta ranoga XVI. stoljeća.

Djelo završava slikovnim priložima, preslikom Momjanskoga kapitulara pisanoga zreloom humanistikom, četirima fotografijama (138-142), uključujući katastarski nacrt momjanskoga kaštela iz XVIII. stoljeća, bilješkom o piscu (145) i popisom citirane literature (146-147).

Unatoč iznesenim primjedbama, Milotićev će uradak bez sumnje obogatiti historiografiju. Kao povjesničar medievist, autor se ovoga prikaza nadao detaljnijem znanstvenom aparatu s navodima mnogih izvora koji se spominju u uvodnoj studiji. Međutim, kako nije riječ o disertaciji o srednjovjekovnom Momjanu, ova opaska nikako ne umanjuje vrijednost knjige. Tim više što je studija Miljena Šamšalovića, na koju se Milotić pretežito oslanjao pišući o momjanskom srednjovjekovlju, objavljena s detaljnim navodima izvora, a sam je članak dostupan na mrežnim stranicama Metelwina (<https://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?C=2062> [zadnji pristup: 17. IV. 2015.]). Nadalje, činjenica da je djelo objavljeno na hrvatskomu i talijanskomu jeziku te da je pisano pitkim, jednostavnim i jezgrovitim izričajem čini ovu publikaciju dostupnom vrlo širokom krugu čitatelja zainteresiranih za istarsku povijesnu baštinu. Prijevodi izvornika zasigurno će biti od velike koristi kako studentima tako i sveučilišnim profesorima u provođenju seminarske nastave.

Izdavanje povijesnih izvora nikada nije jednostavan pothvat, ali vrijednost takvih publikacija trajno zadužuje historiografiju otvarajući brojna vrata daljnjim istraživanjima. Sam je autor naveo razne pravce u kojima bi istraživači mogli nastaviti rad na tom vrijednom vrelu, od povijesnodemografskih preko filoloških studija sve do uklapanja samoga izvora u širi

kontekst istarske kasnosrednjovjekovne privrede i kulture života. Ti će budući radovi nesumnjivo unaprijediti historiografiju ne samo Istre, već i širega prostora sjevernoga Jadrana. Vrijednost djela prepoznali su Istarska županija (Upravni odjel za kulturu i Upravni odjel za talijansku nacionalnu zajednicu i druge etničke skupine) i Grad Buje financijski potpomognuvši objavu monografije. Stoga se nadamo se da će knjiga Ivana Milotića potaknuti mlade istraživače u provedbi vlastitih arhivskih istraživanja i objavi povijesnih izvora.

Josip Banić

Jasenka Gudelj, *Europska renesansa antičke Pule*, Zagreb: Školska knjiga, 2014., 431 str.

Dopunjena, prerađena i na hrvatski jezik prevedena doktorska disertacija Jasenke Gudelj *Le antichità di Pola nel Quattro e Cinquecento*, obranjena na Sveučilištu u Veneciji 2008., objavljena je kao knjiga krajem 2014. i svojom vrijednošću, opsegom i temeljitošću predstavlja, može se odmah na početku ovoga prikaza reći, značajan prinos poznavanju recepcije pulskih antičkih spomenika u europskoj arhitektonskoj i umjetničkoj praksi ranoga novog vijeka. Zahvaljujući zapadnoeuropskim hodočasniciima na proputovanju iz Venecije duž Jadrana prema Levantu, već je srednjovjekovna, a pogotovo renesansna Pula bila poznata europskoj kulturnoj javnosti po iznimno dobro sačuvanim građevinama iz rimskoga doba, poglavito po Amfiteatru, Augustovu hramu i Slavoluku Sergijevaca. U oštroj suprotnosti s demografskim, a time i gospodarskim pa i urbanističkim stanjem grada u to doba, spomenici su stršili u oronulom gradu kao nijemi svjedoci antičke prošlosti. A, u doba kada se iz antike počelo crpsti uzore za suvremenu renesansnu umjetnost svaki se podatak, svaka ilustracija antičke baštine cijenila kao izvor novih nadahnuća.

Struktura knjige odražava klasičan znanstveni postupak monografskoga istraživanja teme o kojoj postoji bogata literatura, ali koja je postavljena na – pogotovo za domaću povijest umjetnosti – inovativan način jer je autorica pregledala i valorizirala bogatu svjetsku literaturu o odnosu klasične baštine i renesansne umjetnosti. Pulskom antičkom baštinom